

ŚWIAT

Na plażach Zanzibaru

Jakie wyzwania czekają Tanzanię na drodze do społeczeństwa obywatelskiego? — s. 44

IDEE

Jordan B. Peterson

mówi, jak jest
Myśliciel z You Tube'a, który elektryzuje amerykańską prawicę — s. 64

STACJA: LITERATURA

Opowiadanie

Bronki Nowickiej:
„Ojcowy głos uspokaja. Robi się tak niski, że słyszę go tuż przy ziemi” — s. 78

KULTURA

Piotr Lutyński

O zwierzętach jako magicznych pomocnikach w jego sztuce pisze Patrycja Cembrzyńska — s. 88

ZNAK

M I E S I Ę C Z N I K

Nr **765**

CENA: 19,90 ZŁ | VAT 5% (W PRENUMERACIE: 13 ZŁ)
LUTY (02) 2019

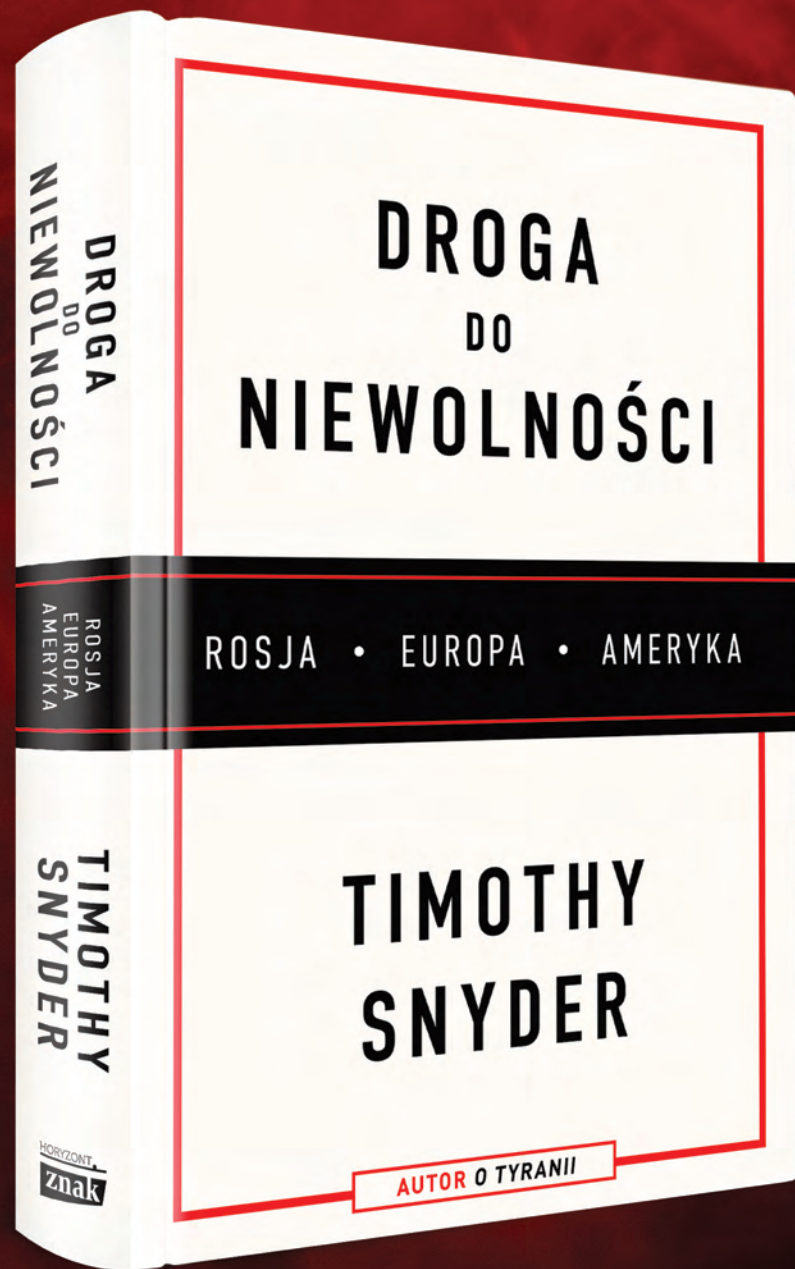
Cenzura w Kościele

Kiedy księża są uciszani przez hierarchów? W jakich sytuacjach interweniuje Watykan? Dlaczego Kościół nie liczy się z głosem kobiet? Odpowiadają m.in.:
Elżbieta Adamiak, Józef Majewski, ks. Eligiusz Piotrowski

— s. 4–43

Wierzyliśmy, że koniec zimnej wojny przyniesie ostateczne zwycięstwo demokracji i zapewni wolność przyszłym pokoleniom. Byliśmy naiwni.

Timothy Snyder w swojej nowej książce dokonuje wnikliwej analizy najnowszych wydarzeń politycznych i ich korzeni. Łączy fakty, śledzi powiązania, pokazuje, dokąd nas one doprowadzą.

Książka w sprzedaży od 27 lutego

fot. Bartosz Bartha/Agencja Gazeta

PAWEŁ ADAMOWICZ (1965–2019)

GLĘBOKO PORUSZENI I ZASMUCENI TRAGICZNYMI OKOLICZNOŚCIAMI ŚMIERCI PAWEŁA ADAMOWICZA, SKŁADAMY WYRAZY współczucia rodzinie Pana Prezydenta, Jego współpracownikom, gdańszczanom i wszystkim Polakom, którzy za swoje uznają słowa Pana Prezydenta: „Demokracja to więź międzyludzka”.

Prezydent Paweł Adamowicz był człowiekiem nam bliskim. Rozwijane przy Jego wsparciu i osobistym zaangażowaniu pionierskie w skali Polski projekty, takie jak Model Integracji Imigrantów czy Model na rzecz Równego Traktowania, są dla nas inspirującym przykładem działania na rzecz wspólnego dobra i ochrony praw każdego człowieka. Gdańsk, w którym Paweł Adamowicz od ponad 20 lat pełnił funkcję prezydenta, to nie tylko symbol dialogu, wolności i solidarności, ale również przykład obywatelskiej współpracy i umiejętności twórczego łączenia historycznego dziedzictwa „kolebki Solidarności” z wielokulturowym dorobkiem Wolnego Miasta i otwarciem na wspólne europejskie wartości. Te wszystkie elementy budują współczesną tożsamość Gdańska i wzbogacają polską kulturę.

Zamach na Prezydenta Gdańska i Jego śmierć wstrząsnęły całym społeczeństwem. Uświadomiły nam, że naszym celem jest przeciwstawianie się każdej, nawet najbardziej banalnej formie przemocy. Język kształtuje sposób myślenia. A złe myśli prowadzą do złych czynów. Kto posiada wyobraźnię, dostrzeże śmierć, nim zostanie zadana.

Odszedł nasz Czytelnik, o którego sympatii nie raz mogliśmy się przekonać. Będzie nam Go bardzo brakować. — Z

Redakcja i Zespół miesięcznika „Znak”

52 Stan serca
Tadeusz Gadacz
w rozmowie z Anną Mateją

64 Jordan B. Peterson, czyli jak zarobić na kontrrewolucji
Michał Zabdyr-Jamróż

88 Niech pieśni lecą przodem
Patrycja Cembrzyńska

fot. Daniel Hardy/C40/AFP/East News/fot. Danuta Węgiel/Fotomora/fot. Chris Williamson/Getty/fot. Aleksander Wilczyński

JOANNA BAR

44

Tanzania na drodze do społeczeństwa obywatelskiego

W skali regionu Tanzania postrzegana jest jako stabilne państwo, które odnotowuje stały wzrost gospodarczy. Zawdzięcza go jednak w dużym stopniu zagranicznej pomocy. W skali globalnej znajduje się bowiem w pierwszej dwudziestce państw, które otrzymują największe wsparcie rozwojowe

TEMAT MIESIĄCA

6 Polscy księża wyklęci
Mateusz Burzyk

16 Cicho, coraz ciszej
Elżbieta Adamiak
w rozmowie z Anną Mateją

22 Innego życia nie będzie?
ks. Eligiusz Piotrowski
w rozmowie z Arturem Madalińskim

30 Teologia pod lupą
Józef Majewski

38 Teologia pogodna Edwarda Schillebeeckxa
Piotr Napiwodzki

43 Wspomnienie: Sobór i jego ludzie
Halina Bortnowska

SPOŁECZEŃSTWO • ŚWIAT

44 Tanzania na drodze do społeczeństwa obywatelskiego
Joanna Bar

WSPOMNIENIE

52 Stan serca
Tadeusz Gadacz
w rozmowie z Anną Mateją

POŻEGNANIA

60 bp Tadeusz Pieronek (1934–2018)
Janusz Poniewierski

74 Kazimierz Kutz (1929–2018)
Jerzy Illg

FELIETON

87 Coraz bliżej albo coraz mniej
Józefa Hennelowa

IDEE

64 Jordan B. Peterson, czyli jak zarobić na kontrrewolucji
Michał Zabdyr-Jamróż

STACJA: LITERATURA

78 Którędy do jaźni?
Bronka Nowicka

LUDZIE • KSIĄŻKI • ZDARZENIA

88 Niech pieśni lecą przodem
Patrycja Cembrzyńska

97 Praca nad wystawą
Marta Czyż w rozmowie z Martą Kudelską

104 O wynalezieniu życia
Piotr Sawczyński

106 Gdzie tej nocy będą spać ubodzy?
Wojciech Zalewski

109 Prywatne / publiczne Zaremby Bielawskiego
Paweł Jasnowski

112 Realizm magiczny à la polonaise
Michał Przeperski

114 Noty o książkach

116 Moi, mistrzowie
Wojciech Bonowicz

118 Znak o znakach
Patrik Hardziej

ZNAK
MIESIĘCZNIK

ul. Tadeusza Kościuszki 37, 30-105 Kraków
tel. (12) 61 99 530, fax (12) 61 99 502
e-mail: miesiecznik@znak.com.pl
www.miesiecznik.znak.com.pl

redakcja: Mateusz Burzyk (sekretarz redakcji), Marta Duch-Dyngosz, Michał Jędrzejek, Iłona Klimek, Elżbieta Kot, Dominika Kozłowska (redaktor naczelna), Urszula Pieczek, Janusz Poniewierski, Agnieszka Rzonca, Henryk Woźniakowski

zespół: Michał Bardel, Wojciech Bonowicz, Halina Bortnowska, Bohdan Cywiński, Bartłomiej Dobroczyński, Tomasz Fiałkowski, Tadeusz Gadacz, ks. Michał Heller, Józefa Hennelowa, Wacław Hryniewicz OMI, Jerzy Illg, Piotr Kłodkowski, Janina Ochojska-Okońska, abp Grzegorz Ryś, Władysław Stróżewski, Karol Tarnowski, Łukasz Tischner, Stefan Wilkanowicz

współpraca: Iwona Boruszkowska, Monika Gałka, Paweł Huńczak, Krzysztof Kornas, Dobrostaw Kot, Daniel Lis, Artur Madaliński, Anna Marchewka, Anna Mateja, Andrzej Muszyński, Tomasz Ponikło, Miłosz Puczyłdowski, Justyna Siemienowicz, ks. Grzegorz Strzelczyk, Marcin Wilk, Marcin Żyła

projekt graficzny pisma:
Władysław Buchner, Rafał Buchner

projekt graficzny numeru, skład i łamanie:
Łukasz Podolak (Weird Gentlemen)

fotoredakcja:
Marcin Kapica

korekta:
Barbara Gąsiorowska

ilustracje portretowe:
Patrycja Podkościelny

druk: Drukarnia Colonel, Kraków, ul. Dąbrowskiego 16

nakład: 1600 egz.

promocja i reklama:
tel. (12) 61 99 530,
e-mail: miesiecznik@znak.com.pl

prenumerata: Anna Kończyk, tel. (12) 61 99 526,
e-mail: handlowy@znak.com.pl

Redakcja nie zwraca tekstów niezamówionych oraz zastrzega sobie prawo ich redagowania i skracania. Redakcja nie odpowiada za treść zamieszczanych ogłoszeń. Rozpowszechnianie redakcyjnych materiałów publicystycznych bez zgody wydawcy jest zabronione.

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

□ Papież Jan Paweł II podpisuje nowy Kodeks Prawa Kanonicznego, 25 stycznia 1983 r. Towarzyszy mu kard. Joseph Ratzinger, który od 1981 r. pełnił funkcję prefekta Kongregacji Nauki Wiary
fot. Bettmann/Getty

Temat Miesiąca

Władza i wolność

Niedawno media obiegrała wieść, że kościelna hierarchia chce „zamknąć usta” ks. Tomášowi Halíkowi – jednemu z najbardziej uznanych europejskich teologów. Ostatecznie został on jedynie upomniany przez arcybiskupa Pragi. Powodem była najpewniej krytyka, jaką ks. Halík sformułował wobec prominentnego czeskiego duchownego demonizującego współczesne przemiany obyczajowe i konwencję o przeciwdziałaniu przemocy. II Sobór Watykański stworzył przestrzeń dla swobodniejszych poszukiwań teologicznych. Wciąż jednak kościelne władze nakazują milczenie odważnym teologom i teolożkom czy wyrazistym księżom obecnym w sferze publicznej. Nawet przyjmując, iż część kar jest uzasadniona, warto dostrzec, jak zakazy te zubażają wewnątrzkościelną debatę i uderzają w poczucie wolności i godności konkretnych ludzi.

Kto jest w Polsce księdzem wyklętym? Dlaczego kobiety nie mówią w Kościele pełnym głosem? Co budzi dziś kontrowersje wśród teologów?

Odpowiadają:

Mateusz Burzyk, Elżbieta Adamiak, ks. Eligiusz Piotrowski, Józef Majewski, Piotr Napiwodzki i Halina Bortnowska

---

s. 6–43

Polscy księźa wykleęci

MATEUSZ BURZYK

Analizując przypadki kościelnych sankcji wobec duchownych, odnosi się wrażenie, że nie ma nad Wisłą poważnych sporów teologicznych, za to bez trudu natrafia się na polityczne.

Ani księźa Lemański i Boniecki, ani Isakowicz-Zaleski czy Mądel nie odeszli w żadnym miejscu od ortodoksji. Czy kościelne kary dla nich miały zatem sens?

KARY DLA KSIĘŻY, O JAKICH CZYTAMY W POLSKIEJ prasie, są innego rodzaju niż te nakładane na teologów przez Kongregację Nauki Wiary. Nie pochodzą od watykańskich dykasterii, ale od miejscowych przełożonych: biskupów lub prowincjałów. Jako wierni i społeczeństwo dowiadujemy się tylko o takich sankcjach, które dotyczą działalności publicznej księży, a nie np. nadużywania alkoholu. Istnieje wiele powodów, ze względu na które kara może być nakładana, najczęściej jednak wywołują je: wypowiedzi niezgodne z nauką Kościoła, opinie, które godzą w jego dobro lub prowadzą do zgorszenia, wreszcie: okazywane nieposłuszeństwo. O tym, kto może nałożyć karę, rozstrzyga inkardynacja – zyskiwane podczas święceń (diakonu lub prezbiteratu) przyporządkowanie do poszczególnej diecezji lub zgromadzenia zakonnego. Kodeks Prawa Kanonicznego nie dopuszcza możliwości występowania księży „tulaczy”. To właśnie ze względu na inkardynację szeroko komentowanych w mediach sankcji dla ks. Adama Bonieckiego, członka Zgromadzenia Księży Marianów, nie mógł zdjąć żaden biskup, wyznaczył ją bowiem prowincjał tego zakonu. Jednocześnie tłumaczy to fakt dotychczasowej bezkarności ks. Tadeusza Rydzyskiego – mimo że jego działalność publiczna już nie raz budziła kontrowersje i ściągała na siebie krytyczne uwagi hierarchów. Jako redemptorysta musi się on liczyć przede wszystkim z przełożonymi w swoim zgromadzeniu.

Kodeks Prawa Kanonicznego wylicza różne kary: od najsurowszych, jakimi są ekskomunika (wyłączenie ze wspólnoty wiernych) czy suspensa (ograniczenie pełnienia funkcji kapłańskich), po różnego rodzaju zakazy, pozbawienie sprawowanych funkcji i przeniesienie. Przewiduje także nagany i upomnienia kanoniczne.

Lustracja

ZAGADNIENIEM, KTÓRE SPROWOKOWAŁO NAJWIĘKSZĄ liczbę sankcji w polskim Kościele, była lustracja. Za kluczową postać dla procesu rozliczenia się duchownych ze współpracy ze Służbą Bezpieczeństwa PRL uznać trzeba ks. Tadeusza Isakowicza-Zaleskiego – do 2005 r. znanego przede wszystkim jako duszpasterz polskich Ormian, współzałożyciel i prezes Fundacji im. Brata Alberta, niosącej pomoc osobom niepełnosprawnym intelektualnie, a także jako duszpasterz nowohuckiej Solidarności w latach 80. Jak pisał we wstępie do swej książki *Księźa wobec bezpieki*, przez długi czas nie myślał nawet o tym,

by udać się do IPN-u w celu zapoznania się z aktami SB – również z własną teczką (był osobą inwigilowaną). Gdy z radia dowiedział się jednak, że w archiwach bezpieki zachowała się taśma wideo nakręcona po jego drugim pobiciu w roku 1985 (na jej podstawie stacja TVN wyemitowała reportaż pt. *Zniszczyć księźa*), zmienił zdanie. Spotkanie z aktami było dla niego „doświadczeniem porażającym” – wstrząsnął nim fakt, że donosicielami byli księźa powszechnie znani i cenieni. Zwrócił na ten problem uwagę władz kościelnych, jednak one nie podjęły wówczas konkretnych działań. Postanowił więc zaapelować do duchownych o samooczyszczenie, ale jego wezwania do ujawnienia się byłych agentów i współpracowników SB oraz występy medialne, w których nagłaśniał sprawę, okazały się nieskuteczne. W konsekwencji rozpoczął samodzielne badania historyczne w archiwach IPN.

Wobec ks. Isakowicza-Zaleskiego przełożeni sankcje zastosowali dwukrotnie. Po raz pierwszy 31 maja 2006 r. Pismo, które podpisał metropolita krakowski kard. Stanisław Dziwisz, głosiło: „Wyrażam moje ubolewanie i dezaprobatę wobec działań podejmowanych przez Księźa (...) w związku z upublicznianiem nazwisk księży archidiecezji krakowskiej podejmowanych o współpracę ze służbami bezpieczeństwa PRL. Rzucanie oskarżeń wobec konkretnych osób tylko w oparciu o pobieżne zaznajomienie się z materiałami, bez wnikliwych studiów historycznych, które pozwolą na obiektywną ocenę wiarygodności zgromadzonej dokumentacji, jest zachowaniem wysoce nieodpowiedzialnym i krzywdzącym. Przypominam, że nie upoważniłem Księźa do zajmowania się tą sprawą, ale zleciłem to zadanie kompetentnym osobom dysponującym historyczną wiedzą i doświadczeniem oraz gwarantującym bezstronne spojrzenie na tak delikatną materię. (...) Bez mojej zgody proszę nie podejmować żadnych działań w tej sprawie”. Upomnienie było reakcją kurii na zapowiedź konferencji prasowej, podczas której ks. Isakowicz-Zaleski miał ujawnić listę nazwisk kapłanów podejrzanych o współpracę z tajnymi służbami PRL.

Kontynuowanie badań stało się możliwe po spotkaniu ks. Isakowicza-Zaleskiego z kard. Dziwiszem, które miało miejsce pod koniec czerwca. Aby uczynić zadość postulatowi metropolity, ks. Isakowicz-Zaleski rozesłał listy do kapłanów, którzy figurowali na jego wykazie, by mogli ustosunkować się do stawianych im zarzutów formułowanych na podstawie akt SB. Swo-

boda działań księźa nie potrwała długo. Po raz drugi kuria interweniowała 17 października 2006 r. – ks. Isakowicz-Zaleski otrzymał wówczas nakaz powstrzymania się od wszelkich wypowiedzi publicznych na temat kontaktów i współpracy duchownych z SB. Komunikat był bardzo ostry – oskarżano go, że „narusza poważnie komunię Kościoła, wypacza obraz kapłana, który staje się inkwizytorem, niemiłosiernym i bezwzględny oskarżycielem”. Ks. Isakowicz-Zaleski czuł się dotknięty zarzutem o rozbijanie jedności Kościoła, stawianym wcześniej – jak pisał – tylko Lutrowi i Husowi. Jak wspominał później, pod wpływem tych oskarżeń nosił się nawet z zamiarem zrzucenia sutanny. Kuria argumentowała zaś, że księź „poważnie nadużył zaufania” kard. Dziwisza, który zezwolił mu właściwie wyłącznie na badanie represji, jakie spotkały duszpasterza Ormian osobiście, tymczasem ten złożył 9 października 2006 r. w Wydawnictwie Znak maszynopis całej książki nt. stosunku księży krakowskich do działań SB. Ostatecznie książka pt. *Księźa wobec bezpieki na przykładzie archidiecezji krakowskiej* ukazała się w lutym 2007 r. Jej publikacji do końca towarzyszyła niepewność – wydawca postawił warunki: uznanie jej treści za w pełni odpowiadającą prawdzie historycznej przez kompetentnych i miarodajnych historyków, zdjęcie z autora zakazu dyscyplinarnego nałożonego przez kurię krakowską oraz wydanie przez metropolitę krakowskiego oceny moralnej książki. Kard. Dziwisz mimo zapowiedzi wydania takiej opinii (w piśmie z 17 października 2006 r. zastrzegł on sobie prawo moralnej oceny) nie przedstawił jej, ale też nie zakazał publikacji książki.

Warto odnotować, że oprócz dwóch interwencji kurii, ks. Isakowicz-Zaleski spotkał się w tym czasie ze sporą krytyką ze strony hierarchów Kościoła. Najdosadniej wybrzmiała ona w ustach kard. Józefa Glempa, który określił go mianem „nadubowca”, stwierdzając, że ten „węszy i tropi księży po całej Polsce, nie mając ku temu żadnego mandatu” (za te stwierdzenia prymas przeprosił później w prywatnym liście). Lustracyjna aktywność ks. Isakowicza-Zaleskiego oddziaływała także na innych duchownych. We wrześniu 2006 r. za przeprowadzenie i opublikowania na stronie Tezeusz.pl wywiadu z duszpasterzem Ormian kara spadła na jezuickiego diakona Andrzeja Miszka. W rozmowie pojawiły się informacje o dwóch krakowskich jezuitach, którzy mieli współpracować z bezpieką (TW Kazek i TW Anteusz), a także podejrzania wobec innych współbraci. Jezuici byli